

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 3. SZÁM
LX. ÉVFOLYAM

Gulyás László Szabolcs
*Lex és consuetudo: a magyarországi jobbágyköltözés
középkori szabályrendszere*

Az 1917-es orosz forradalmak és Magyarország

Pollmann Ferenc, Paál Vince, Hajdu Tibor,
Klestenitz Tibor, Csunderlik Péter,
Balázs Eszter, Ábrahám Barna, Kaba Eszter,
Tamás Ágnes, Vörös Boldizsár

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 3. szám

TANULMÁNY

Gulyás László Szabolcs • <i>Lex és consuetudo</i> : a magyarországi jobbágyköltözés középkori szabályrendszere	373
AZ 1917-ES OROSZ FORRADALMAK ÉS MAGYARORSZÁG	
Vörös Boldizsár • Szerkesztői előszó	397
Pollmann Ferenc • Jön a muszka! Megy a muszka? Az oroszországi forradalmak hatása a Monarchia hadviselésére a keleti fronton 1917-ben	399
Paál Vince • Információk az oroszországi forradalmakról – a magyar cenzúrán keresztül. A sajtóellenőrzés Magyarországon az első világháború idején	407
Hajdu Tibor • A magyar parlamenti pártok vezetői az 1917. februári orosz forradalomról	417
Klestenitz Tibor • Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben	423
Csunderlik Péter • „Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul!” Az 1917-es oroszországi forradalmak hatása a Galilei Körre	433
Balázs Eszter • „Szinte csodás krízis”. A februári orosz forradalom értelmiségi fogadtatása Magyarországon 1917-ben	443
Ábrahám Barna • A szlovákok és az oroszországi forradalmak	459
Kaba Eszter • „Az 1917–1918-as tél Oroszországban hadifoglyaink legnehezebb időszaka lesz.” Hadifogolysorsok és az oroszországi forradalom	469
Tamás Ágnes • Az 1917. évi oroszországi események karikatúrák tükrében	479
Vörös Boldizsár • Egy vármegyei hivatalnok az 1917-es oroszországi forradalmakról, avagy eszközök az eligazodáshoz a világtörténelemben	499

„BESZÉLJÜNK MI IS OROSZUL, CSELEKEDJÜNK MI IS OROSZUL!”

Az 1917-es oroszországi forradalmak hatása a Galilei Körre

CSUNDERLIK PÉTER

“NOW LET US SPEAK IN RUSSIAN AS WELL, LET US ACT IN RUSSIAN!”

THE IMPACT OF THE 1917 RUSSIAN REVOLUTIONS ON THE GALILEI CIRCLE

The members of the liberal student association called Galilei Circle, which had been utterly apolitical at the time of its foundation in 1908, had become increasingly radical under the influence of World War I and the Russian revolutions, to the extent that some at least among them came to accept the dictatorship of the proletariat. In a highly symbolic way, in the autumn of 1917 a Russian language course was launched alongside the French and English courses in the club of the Circle in the Anker Köz. From 1917 the Galilei Circle was a regular participant to the anti-war demonstrations organised by the trade unions, and in the second half of the year the first Hungarian Bolshevik group was established within the Circle, called the Duczynska–Sugár-group, whose activity led to the prohibition of the Galilei Circle in January 1918. While the scale and importance of the activity of the group members in the “small period” paled in comparison to the “great period” of the Circle before 1914, under the Horthy regime, and in the Socialist era for that matter, it was the post-1917 period that dominated the memory of the Galilei Circle. It is therefore important to emphasise that, alongside the members of the Duczynska–Sugár-group, there were several members of the Circle who rejected the authoritarian means, and remained attached to the idea of democracy even after the penetration of Bolshevism into their ranks. The problem is introduced here through an analysis of the publications in the 1918 December special issue of the Circle’s periodical called Szabadgondolat, dedicated to Bolshevism.

Keywords: World War I, anti-militarism, bolshevism, Galilei Circle, liberalism

A magyar történelem egyik legjelentősebb diákegyesülete volt az ateista-szabadgondolkodó fiatalokat tömörítő Galilei Kör (1908–1919).¹ Míg az első világháború kitörése előtt elsősorban antiklerikális propagandát és tudományos ismeretterjesztő munkát folytatott az 1000–1100 fős taglétszámú diákegyesület, 1914 után fokozatosan az antimilitarista jellegű előadások és szemináriumok kerültek a galileisták tevékenységének előterébe. Ugyan a világháború alatt is fontosnak tartották, hogy alapvető szociológiai és természettudo-

Csunderlik Péter PhD, tanársegéd, ELTE BTK, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, tudományos munkatárs, Politikátörténeti Intézet.

¹ A Galilei Kör történetéről lásd Kende Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*. Bp., 1974.; Tömöry Márta: *Új vizeken járok. (A Galilei Kör története)*. Bp., 1960. Újabbán Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör (1908–1919) története*. Bp., 2017.

mányi ismereteket közlő előadásokat tartsanak, de a korábban jellemző antiklerikális, természettudományos világnézeti és ismeretterjesztő témák helyett már egyértelműen a háború gazdasági és szociális vonatkozásaival foglalkozó beszédek kerültek többségbe. Az antiklerikális előadások száma radikálisan lecsökkent a világháború kitörését követően. Az 1914 ősztől a diákegyesület 1918. januári – átmeneti – bezárásáig megtartott galileista előadások több mint egyharmada foglalkozott a világháborúval vagy a tömeges „elnyomódás” szociálpolitikai kérdéseivel, miközben az egyház oktatásbeli jelenlétét ostromozó antiklerikális programok aránya minimálisra csökkent. Az antimilitarista kurzusok túlsúlya nyilvánvalóvá válik, ha egy pillantást vetünk a Galilei Kör 1916–1917 fordulóján tartott könyvismertető szemináriumának programjára: ezen Karl Liebknecht, Norman Angell, George Bernard Shaw, Jean Jaurès és Gustave Hervé munkáit beszéltek meg.²

Az 1917-es „februári” forradalom hatására tovább radikalizálódtak a diákegyesület tagjai. Szimbolikusnak tekinthető, hogy 1917 őszén a francia és az angol kurzusok mellett orosz tanfolyam is indult a Galilei Körben, Mokrouszov orosz író vezetésével.³ „Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul!”⁴ – ez lett a nem hivatalos jelmondat az alakuláskor mottóul választott „Tanulni és tanítani” helyett. Később pedig már egy még forradalmibb nyelvet, az ido mesterséges nyelvét kezdték el oktatni – 1918 késő ősztől már tanfolyamszerűen – az Anker közben,⁵ amelyet a világforradalmi, utópista várakozásoktól duzzadó hónapokban a „nemzetközi érintkezésre” fogadott el a szabadgondolkodó diákegyesület. A Galilei Kör minden tagját felszólította, hogy minél előbb tanulja meg az ido nyelvet, mivel abban a „nemzetköziség kifejlődését gátló” „bábeli zavar” meghaladásának eszközét látták.⁶ E nemzetközi nyelven írtak 1919 januárjában a moszkvai Szovjet Tudományok Szocialista Akadémiájának is.⁷ Odáig azonban még hosszú út vezetett.

1917 ősztől a Galilei Kör rendszeres résztvevője lett a szakszervezetek (például Magánalkalmazottak Országos Szövetsége, Ipari és Közlekedési Alkalmazottak Országos Szövetsége⁸) háborúellenes tüntetéseinek, szeptember végén pedig a diákegyesületen belüli új, „szocialista” csoport alakult.⁹ Tagjai – akik közül egyesek eljutottak már addig a következtetésig, hogy az annyira óhajtott általános, egyenlő és titkos választójog csak „polgári követelés”, amire „a munkásság erejét nem szabad fecsérelni”¹⁰ – az 1917. november 17-i

² Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. december 11-i választmányi üléséről. A Galilei Kör 1915 és 1917 közötti gyűlési és választmányi jegyzőkönyvei. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (= PIL) 684 f. 1/1 ő. e.

³ A Galilei Kör nyelvtanfolyamai. *Népszava* 1917. szeptember 2. 12.

⁴ *A század nagy tanúi*. Szerk. Borus Rózsa. Bp., 1978. 62.

⁵ A Galilei Körben. *Népszava* 1917. szeptember 23. 10.; A Galilei Körben. *Népszava* 1919. február 1. 8.

⁶ A Galilei Kör felhívása az „ido” nyelv használata ügyében. Lásd A Rektori Hivatal iratai az 1913/1914–1918/1919. tanévekből. Egyetemi Levéltár. Lásd Rektori Hivatal c/A Rektori Hivatal iratai, 1913/14–1918/19.

⁷ A Szovjet Tudományok Szocialista Akadémiája. *Népszava* 1919. január 3. 8.

⁸ Az IKTOSZON belül megalakult, az 1917. júniusi munkabeszüntetést szervező Gyárközi Bizottságban vezető szerepet játszottak a Galilei Körhöz kötődő mérnökök, például Hevesi Gyula. Hevesi Gyula: *Egy mérnök a forradalomban. Négy évtized történelmi időkben*. Bp., 1959. 108. skk.

⁹ A Galilei Körben. *Népszava* 1917. szeptember 27. 9.

¹⁰ Szélpál Árpád: *Forró hamu*. Bp., 1984. 278.

tüntetés szervezésében vezető szerepet játszottak, noha utóbb a Galilei-perben természetesen tagadták ezt.¹¹

A háborút történelmi materialista szempontból elemző előadások és szemináriumok, rendezvények leple alatt már megkezdődött a galileisták illegális háborúellenes tevékenysége. Szabó Ervin könyvtáros tanítványa, Kőhalmi Béla számol be arról, hogy a galileisták „a frontra csempészték a háborúellenes iratokat”.¹² Maga Kőhalmi Béla is írt egy röpiratszöveget, amelyet az első magyar könyvtárosnő, Pikler Blanka gépelt le – mindezt még „a galileista ifjak” letartóztatása előtt, vagyis 1916–1917-ben. Pikler Blanka mellett említsük meg Ripper Borbálát is, aki szintén kivette részét a hadviselést szabotáló tevékenységből, azzal, hogy köpet- és egyéb mintákkal machinálva sorra minősített tbc-snek – és ezáltal a hadiszolgálatra alkalmatlannak – baloldali katonajelölteket.¹³

A galileisták antimilitarista tevékenysége a Duczynska-Sugár-csoport akcióival jutott a csúcra. A Duczynska-Sugár-csoport „antimilitarista” rölapot nyomtatott és juttatott a katonák közé. Ez vezetett a Galilei Kör 1918. januári bezárásához, a vezető galileisták több hullámban történő letartóztatásához és az 1918. szeptemberi Galilei-perhez.

1918. január 5-én a budapesti katonaszállások környékén háborúellenes röpiratok százait találták, kisebbrészt felragasztva, nagyobb részt szétszórva. A röpirat megszólítása és tételmondata az volt, hogy „Katonatestvéreink!” [...] Az orosz katonák már rájöttek, hogy a föld, melyet meg kell hódítaniok, a saját országukban van”.¹⁴ A felhívás lényegében Lenin koncepcióját adaptálta, amely szerint a világháborút polgárháborúba kell fordítani. Mint kiderült, a röpiratokat a Galilei Kör egyes, bolseviknak nevezhető tagjai készítették, sokszorosították és ragasztgatták ki. Egy szerelmespár, a 20 éves Duczynska Ilona mérnök- és szintén 20 éves Sugár Tivadar orvostanhallgató álltak az akció középpontjában, amelyben ugyan részt vett a körelnök, Sisa Miklós is, de Kolnai Aurél utóbb azt állította, hogy még a vezetőség többsége se tudott róla.¹⁵ Szabó Ervin azonban igen: az elkészült röpirat korrektúrapéldányát a fiatal galileista – és későbbi neves bibliográfus –, Tiszay Andor vitte el a könyvtárigazgató lakására, hogy Szabó Ervin jóváhagyja azt.¹⁶

A Galilei Kör tagjainak 1917 ősztől kezdődő illegális háborúellenes tevékenységét, mivel konspiratív akció volt, a résztvevők, mindenekelőtt Duczynska Ilona visszaemlékezéseiből ismerjük. A Galilei-per iratai sokkal kevésbé informatívak az akció valódi természetét tekintve, mivel a letartóztatott galileisták minden eszközt megragadtak, hogy félrevezessék a bíróságot.

¹¹ A Duczynska Ilona és társai ellen indított per iratainak másolatai. PIL 721. f. 1./36. Duczynska Ilona évtizedekkel később részletesen beszámolt arról, hogy a galileisták miként vették ki részüket a tüntetés szervezésében. Lásd Duczynska Ilona visszaemlékezése. PIL 867. f. 1./d–11. Duczynska beszámolóját megerősíti Szélpál Árpád memoárja is. Szélpál: *Forró hamu*, 284–287.

¹² Kőhalmi Béla visszaemlékezése. In: *Tanúságtévők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1905–1918. október*. Szerk. Petrák Katalin. Bp., 1976. (Tanúságtévők 2) 195.

¹³ Kelen Jolán: *Galilei-per a XX. században*. Bp., 1957. 55–56. Ripper Borbála történetét elmesélte Hevesi Gyula is, de ő magas lázat előidéző „tejinjekciókat” említett. Hevesi: *Egy mérnök*, 146.

¹⁴ Közli Tömörö: *Új vizeken járok*, 256.

¹⁵ Kolnai Aurél: *Politikai emlékiratok*. Bp., 2005. 103–105.

¹⁶ „Ami jön még, az ajándék”. Beszélgetés a 80 éves Tiszay Andorral. *Népszabadság* 1980. július 6. 11.

Duczynska Ilona az egyik leghíresebb magyar – és mindenképpen a legjelentősebb női – reprezentánsa volt a „hivatásos forradalmár” típusának.¹⁷ Svájcban tanult, itt került kapcsolatba a nemzetközi munkásmozgalom képviselőivel. Amikor 1917-ben végleg hazatért, Budapestre ment, és felkereste Szabó Ervint. Ő irányította először a Galilei Körbe még 1917 tavaszán.¹⁸ Megérkezését utóbb Kelen Jolán egyenesen „1917 második ajándékának” nevezte Lenin áprilisi tézisei mellett.¹⁹ Duczynska nem üres kézzel jött haza Svájból: miniatűr fotómásolatban Magyarországra csempészte a forradalmi szocialisták 1917. március 20-i zimmerwaldi felhívását. Először azonban egy Tisza István elleni merényletet tervezett. Madzsar József pisztolyát lopta el és kívánta vele lelőni Tiszát, ám éppen a merénylet elkövetésének kitűzött napján hírért vette Tisza lemondásának 1917 májusában.²⁰ Új terv kellett. Az idős Duczynska Ilona később így emlékezett vissza erre: „1917 szeptemberében, amikor beiratkoztam a budapesti egyetemre, és újra fölmentem a Galilei Körbe, azt láttam, hogy a vezetők között lassan olyan gondolkodás alakul ki, ami nagyon hasonló már ahhoz, hogy valamit tenni kell. Összeállt egy kis csoport, eleinte hárman, négyen voltunk, a többiek vezetőségi tagok, csak én voltam vezetőségen kívüli; a csoport létszáma egy tucatnál sohasem volt nagyobb. A legelsők közé tartozott Haász Árpád, Sisa Miklós és Sugár Tivadar – neki hallottuk korábban egy-egy előadását a cipőfelsőrész-készítők szakszervezetében az antimilitarizmusról. Azt hiszem, erről az előadásról ragadt ránk az antimilitarista elnevezés.”²¹

Duczynska beleszeretett az orvostanhallgató Sugárba, aki korábban harcolt a fronton, ám tüdővése miatt frontkatonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították.

A galileista Csillag László „szomszédságában lakott”²² egy Jusztusz Valdemár nevű 1905-ös orosz politikai emigráns. Se Csillag, se Duczynska nem tudta még akkor, hogy Jusztusz „bizalmi embere volt a bolsevik pártnak”.²³ Jusztusz, noha rendőri felügyelet alatt állt, „pártja megbízásából már régóta dolgozott a magyarországi orosz hadifoglyok között”.²⁴ Csillag László volt az összekötő Jusztusz és Duczynska között: Jusztusznak szüksége volt bolsevizálható, illegális tevékenységre fogható fiatalokra, Duczynskáéknak pedig infrastruktúrára, mindenekelőtt egy röpiratnyomásra alkalmas repülőnyomdára. A Galilei Kör Roneo gépén nyomott első röpirat ugyanis olvashatatlanra sikeredett.

Csillag közvetítésével Duczynska és Sugár 1917. november utolsó harmadában együtt mentek Jusztusz Gizella úti szoba-konyhás lakásába, ahol kapcsolatba kerültek azokkal a nyomdai munkára Budapestre irányított hadifoglyokkal vagy éppen magyarországi hadifogolytáborokból megszökött „orosz mozgalmi aktivistákkal”, akik eltaláltak Jusztuszekhoz.²⁵

¹⁷ Litván György: Duczynska Ilona 1897–1978. *Világosság* 9 (1978) 368.

¹⁸ Dalos György: *A cselekvés szerelmese. Duczynska Ilona élete*. Bp., 1984. 15–27.

¹⁹ Kelen Jolán: *Eliramlik az élet...* Bp., 1976. 91.

²⁰ Konrád György: Duczynska Ilona. In: uő: *Csodafigurák. Portrék és pillanatfelvételek*. Bp., 2006. 108–109.

²¹ *A század nagy tanúi*, 65–66.

²² Tömöry Márta: Duczynska Ilona feljegyzései az 1918-as januári sztrájk előzményeiről. *Történelmi Szemle* 1 (1958) 162.

²³ Kelen Jolán egyenesen „Lenin barátjaként” ír róla. Kelen: *Eliramlik az élet*, 106.

²⁴ Dalos: *A cselekvés szerelmese*, 50.

²⁵ *A század nagy tanúi*, 68.

Közülük kettő tett szert nagy jelentőségre. Az egyik egy Solem vagy Solom nevű kijevei ipari munkás volt, mozgalmi nevén Sólyom, aki 1917. november végétől 1918. január elejéig – Duczynska elmondása szerint – minden akcióban részt vett. A másik az akkor még csak „szőke terroristaként” ismert Vlagyimir Uraszov volt, aki később Lenin személyes képviselője lett a Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács mellett.²⁶ A Galilei Kör forradalmi szocialistái számára Uraszov szedette össze az alkatrészeket a repülőnyomdához. A Globus nyomdában dolgoztatott orosz hadifoglyokkal apránként lopatott ki kézi szedésben használt ólombetűket. A repülőnyomdát Sólyom állította össze és tanította meg a kezelésére Duczynska csoportját.²⁷ A röpiratok elosztását – például az Üllői úti laktanyába – már maguk a galileisták végezték.

Az 1918. január 5-i akció után egy héttel, január 12-én a rendőrség megjelent a Galilei Kör Anker közti helyiségében, és a kört feloszlatták. Irattárát, könyveit, készpénzét lefoglalták, az ajtókat lepecsételték Ugron Gábor belügyminiszter utasítására. Akkoriban a szociáldemokrata pártvezetőt, Weltner Jakabot gyanúsították az „önjáró” galileisták feljelentésével, Weltner azonban nyilatkozatban tiltakozott.²⁸ A röplapozással gyanúsított galileistákat, közel harmincat, több hullámban tartóztatták le január végéig. A Honvéd kerületi parancsnokság ügyésze külön értesítette a rektort az egyetem hallgatóinak letartóztatásáról.²⁹ Az Anker közti klubhelyiség bezárásakor úgy tűnt, vége a Galilei Kör történetének: az alapító, Kende Zsigmond ekkor írt levelében „dicsőséges halálként” írta le a diákegyesület feloszlását.³⁰

Nem kellett sok időnek eltelnie a „feltámadásig”: a letartóztatott galileisták helyett 1918 januárjától a Galilei Kör „hajléktalanná vált” fiatalabb tagjai, az addig marginális szerepet játszó Korvin Ottó – Kelen Jolán fiatal sógora – és Sallai Imre, akit 1932-ben kivégeztek, folytatták az illegális propagandaakciókat. Korvin vette át az antimilitarista csoport szervezését a Nyugati pályaudvar egyik csomagmegőrzőjében elhelyezett repülőnyomdával együtt.³¹ Az elítélt galileisták sem voltak sokáig voltak börtönben: 1918. október 30-án a forradalmi sokaság kiszabadította őket a fogházból.³²

Ekkor már a Galilei Kör helyiségét is újra megnyitották, az ajtókról a pecséteteket a Nemzeti Tanács megalakulásának hírére, 1918. október 24-én a Gizella (ma Vörösmarty) téri tüntetésről odaérkező galileisták tépték le.³³ A „feltámadt” Galilei Kör kiáltványt adott ki, amelyben a diákegyesület tagjai leszögezték, hogy „az új világrendet az objektív lét-

²⁶ Dalos: *A cselekvés szerelmese*, 50. Uraszov visszaemlékezése: V. Uraszov: *Az orosz forradalmárok segítőinek*. In: *Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919)*. Szerk. Lányi Ernőné. Bp., 1959. 32–46.

²⁷ Tömöry: Duczynska Ilona feljegyzései, 163.

²⁸ Nyilatkozat. *Népszava* 1918. január 23. 6.

²⁹ Duczynska Ilona és Sugár Tivadar ellen antimilitarista iratok lapterjesztése miatti katonai bűnvádi eljárás. ELTE Egyetemi Levéltár, a Rektori Hivatal iratai, i. h.

³⁰ Kende Zsigmond leveléből idéz Kende Éva: *Két orvos első világháborús magántörténelme*. 2000 8 (2015) 76.

³¹ Korvin Ottó: *„a Gondolat él...”*. Szerk. Simor András. Bp., 1976. 18., illetve Simor András: *Így élt Korvin Ottó*. Bp., 1977. 70–71.

³² A börtönökben. *Pesti Hírlap* 1918. november 11. 5.

³³ Lásd Wessely László visszaemlékezése. PIL, i. h.

feltételek, a társadalmi berendezkedés s különösen a termelési rend megváltoztatásával látják egyedül elérhetőnek”³⁴

A diákegyesület klubhelyiségének önhatalmú megnyitása az „egyesülés szabadsága” kinyilvánításának szimbolikus aktusa lett. Október 25-én a galileisták már gyűlést tartottak a Nemzeti Múzeum előtt.³⁵ Annak ellenére, hogy a Galilei Kör továbbra is hangoztatta, hogy „napi politikában nem vesz részt”, csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz, és galileisták is részt vettek az október 28-i lánchídi csatában.³⁶ Az őszirózsás forradalmat követően, 1918. november elején pedig a Régi Galileisták Szabad Szervezete is megalakult, hogy egységbe tömörítse a Galilei Kör korábbi, már nem egyetemista tagjait a „forradalom vívmányainak biztosítására”.³⁷

Az újrainduló diákegyesület felhívásokat (*Mi a Galilei Kör?*), diákjóléti követeléseket (*A Galilei Kör szociálpolitikai programja*) tett közzé, földreformtervezetet fogalmazott meg, napidíjat fizetve agitátorokat küldött vidékre, miközben egyes galileisták – a tagság nagy részének tudta nélkül – részt vettek erőszakos akciókban is, mint például az Apostol Kiadó-vállalat nyomdájának Seidler Ernő szervezte feldúlásában.³⁸

A Galilei Kör gyorsan a forradalmi Magyarország „hivatalos” diákegyesületévé vált: a Diáktanács a Galilei Kör diák-szociálpolitikai programját tette magáévá.³⁹ A kör csillaga gyorsan emelkedett, és a Budapesti Tudományegyetemen oly sokszor támadott diákegyesület 1919 januárjától már a Központi Egyetemmé átnevezett intézmény kupolatermében tarthatta meg aktuális gyűléseit. Ez vezetett a diákegyesület történetének utolsó nagyobb konfliktusához: az 1919. március 1-jei egyetemi rendezvényükön a galileisták Ripper Borbála elnökletével a vallásoktatás eltörlése, az egyház és állam szétválasztása és a hittudományi karnak a többi fakultástól elkülönítése mellett foglaltak állást, a gyűlést azonban a katolikus hallgatókat tömörítő Szent Imre Kör felvonuló tagjai és a padsorokban helyet foglaló „ébredő magyarok” megzavarták. Elszabadultak az indulatok és a végén „már az egész hallgatóság a padok tetején állt s közben néhány okvetetlenkedőt kituskoltak”.⁴⁰

A gyűlésen a Szent Imre Kör tagjai röpiratot osztogattak, amelyben felszólították a galileistákat, hogy „ne mocskolják be az istenhívő Galilei nevét”, majd ezt követően egyetemi hallgatók jelentették a hittudományi kar dékánjának, hogy a Galilei Kör gyűlésének „sem tudományos jellege, sem tudományos célja nem volt”, hanem „együgyű” és „féktelen kirohanások hangoztak el”. Ráadásul máshonnan az az információ jutott el a dékánhoz, hogy a gyűlés után a galileisták elhatározták az Anker közben, hogy az első előadási napon, 1919. március 17-én „erőszakkal” fogják „kiűzni” az egyetem helyiségeiből a hittudományi kar hallgatóit. Állítólag már a proletároknak a polgárság elleni felfegyverzését

³⁴ Feltámadt a Galilei Kör. *Világ* 1918. október 26. 8.

³⁵ Uo.

³⁶ A Galilei Kör gyűlése. *Világ* 1918. október 27. 3.; Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: *Emlékeim*. Bp., 1966. 49.

³⁷ A Galilei Kör előadása. *Világ* 1918. november 5.; Régi galileisták mozgalma. *Világ* 1918. október 11. 9.

³⁸ Lásd Nadas István. A Galilei Kör volt tagjainak csoportos visszaemlékezése. P.IL 867. f. 1/g-30.

³⁹ Galilei-Kör. *Világ* 1918. november 12. 13. Az 1918-1919-es események diákmozgalmairól – baloldali radikális hangúval – tájékoztat Gellért László: *Diákok a forradalomban. 1918-1919*. Bp., 1969.

⁴⁰ A vallásoktatás eltörléséről lásd A Galilei Kör viharos nagygyűlése. *Világ* 1918. március 2.

hangoztatták.⁴¹ Erre a rémhírként terjedő, várhatóan „erőszakos összecsapásra” végül nem került sor, a Galilei Kör tagjai továbbra is elsősorban szavakkal vívták csatáikat. 1918 vége óta már legalább annyira egymás, mint a „klerikálisok” ellen.

Az Anker köz ugyanis ekkor már hónapok óta sajátos eszmei küzdelem színtere volt: Kun Béla pártja, a Kommunisták Magyarországi Pártja 1918. november 24-i alakulásakor számos galileistát ott találunk, ám a frontról hazatérő, 1914 előtti „régii galileisták” – akik vezetője a Galilei Kör első elnöke, Polányi Károly volt – felléptek a szabadgondolkodó egyesület bolsevizálódása ellen. Az eszmei küzdelem leginkább a Galilei Kör korábbi, 1911 és 1914 között megjelenő, 1918 őszén újraindított folyóiratában, a *Szabadgondolatban*⁴² zajlott egymásra felelő írások formájában. A folyóirat egész 1918. decemberi számát a bolsevizmus és a proletárdiktatúra problémáinak megvitatására szentelték.

A *Szabadgondolat* „bolsevizmus”-különszáma a galileisták korábbi – de egyre inkább megtagadott – mentora, Jászi Oszkár írásával kezdődött. Jászi elvi okokból ellenezte a diktatúrát, mivel egyetlen egyén és egyetlen osztály „sem jogosult, hogy diktatúrát gyakoroljon a többi felett”.⁴³ A polgári radikalizmus képviselőjeként hangsúlyozta, hogy az „új társadalmat” nem egyetlen osztály diktatúrájával, hanem „valamennyi társadalmi csoport egyetértő, igazságos kooperációja alapján kell felépíteni”. Már csak azért is, mert szerinte a gyengén iparosodott országokban – mint Magyarország – semmiképpen se lehet tartós a proletárdiktatúra (például a paraszti rétegek földtulajdon iránti vágya miatt).⁴⁴

Varga Jenő szerint azonban a hatalmat akkor már több mint egy éve átvevő oroszországi bolsevikok bebizonyították, hogy „a proletariátus diktatúrája nem megvalósíthatatlan utópia, nem agyrém”. Amennyiben a proletárdiktatúra megbukik, az csak abból adódhat – fejtette ki Varga –, hogy éppen az a termelőréteg, a munkásság jutott uralomra, amely onnantól kezdve magával szemben már nem gyakorolhat erőszakot, hiszen akkor értelmét vesztené a forradalom. Varga szerint a proletárdiktatúra megmaradásának kulcskérdése az, hogy „tud-e az eddigi osztályfegyelemmel kapcsolatos termelőfegyelem helyébe valami újfajta, nem kényszeren alapuló termelőfegyelmet létesíteni?”⁴⁵ Az optimista Varga Jenő konklúziói szerint, ha Oroszországban el is bukik a proletárdiktatúra, egy angliai kísérlet majd teljes sikerre fog vezetni az angol nép önkéntes fegyelemre való hajlama miatt.⁴⁶

Varga Jenő egy elméletileg működőképes proletárdiktatúra képét festette föl, amelyet csak az emberi tényező tud elrontani. Ezzel szemben Polányi Károly úgy vélte, hogy magában a szocializmusban „van a hiba”. Szerinte a bolsevikok a sikereiket éppen a marxiz-

⁴¹ Kivonat a hittudományi kar 1919. március 8-án tartott X. rendkívüli ülésének jegyzőkönyvéből. ELTE Egyetemi Levéltár, a Rektori Hivatal iratai, i. h.

⁴² A *Szabadgondolat* történetéhez lásd Litván György: Apáink válaszútja. Tallózás a *Szabadgondolat* 1918–1919-es számaiban. *Új Írás* 12 (1972) 109–117.

⁴³ Jászi Oszkár: Proletárdiktatúra. *Szabadgondolat* 1918. december. 225.

⁴⁴ Uo. 226.

⁴⁵ Varga Jenő: A bolsevik uralom jövő kilátásai. *Szabadgondolat* 1918. december. 227.

⁴⁶ Uo. 228.

elmélettel szemben, programfeladással és kompromisszummal érték el (mint például uralmuk földosztással történt megszilárdításával a földtulajdon nacionalizálása helyett).⁴⁷

A vita legfiatalabb résztvevője, Boross F. László etikai szempontból felemelte a bolsevikokat és mélyen megvetette a „semmit sem kockáztató”, mindig „cammogó”, polgári kormányban szerepet vállaló szociáldemokratákat. De reálpolitikai szempontból is a bolsevik megoldás mellett foglalt állást: „a materiális elzúllásnak oly fokán”, melyen Európa állt 1918 végén, az általános áru- és anyagihiány közepette csak a termelés centralizálása, a tervgazdaság bevezetése segíthet.⁴⁸

A Galilei Kör elnöke, Sisa Miklós csalódottan konstatálta, hogy „a bolsevikieken kívül nincsenek marxisták Európában, csak revisionisták vannak”.⁴⁹ Azt azonban elismerte, hogy „ami ma Oroszországban van, az nem a proletariátus diktatúrája, hanem néhány kiváló szellemű, mély erkölcsi szocialista diktatúrája a proletariátusért”. És mivel a kisebbség uralmáról van szó, az nem nélkülözheti az erőszakot. Sisa szembesült és szembesítette olvasóit a terror kérdésével, azzal, hogy az „új orosz szellem diktatúrája” „vérrel és erőszakkal” dolgozik. Maga nem hitt ennek eredményességében, mivel szerinte „senkit akarata ellenére megváltani nem lehet”, a szocialista állam nem alapulhat diktatúrán, csak agitáción, amellyel az embereket ráébresztik saját érdekeikre: „Bizonyos, hogy így nehezebb. Kimenni, tanítani, írni, agitálni, szóval, tettel nehezebb. De más mód nincs, egyetlen lehetőség arra, hogy valamely új rendszer tartós legyen.”⁵⁰ Sisa Miklós ugyanarra a következtetésre jutott, mint Lukács György a bolsevizmusvitában született írások legismertebbjében, *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című esszéjében, amelyben leszögezte, hogy diktatórikus eszközökkel nem építhető demokrácia, mert nem tudjuk „az igazságig keresztülhazudni magunkat”.⁵¹

A vita keretében Polányi Károly kétestés előadást is tartott *A bolsevizmusról* címmel 1918 decemberében, amelyben működésképtelennek nevezte a proletárdiktatúra koncepcióját, és ennek kapcsán arra figyelmeztetett, hogy „világnézeti, eszmei és erkölcsi ellentétékért folyt a legtöbb vér a világtörténelemben”.⁵² Ennek ellenére 1918/19 fordulóján a bolsevik expanziót képviselő „új galileisták”, és a kör autonómiáját védő „régii galileisták” küzdelméből végül az előbbiek kerültek ki győztesen.⁵³ A radikalizálódást jelezte a kör tagjainak részvétele a Bartha Albert elleni, a hadügyminiszter távozásához vezető tüntetésen, de emblematikus tettükké az vált, hogy Kun Béla és társai letartóztatását követően a Galilei

⁴⁷ Polányi Károly: A szocializmus próbája. *Szabadgondolat* 1918. december. 241., 246.

⁴⁸ Boross F. László: Bolsevizmus, etika és reálpolitika. *Szabadgondolat* 1918. december. 248–249.

⁴⁹ Sisa Miklós: Ami a bolsevizmusban maradandó. *Szabadgondolat* 1918. december. 249.

⁵⁰ Uo. 252–253.

⁵¹ Lukács írásának bemutatását lásd Csunderlik Péter: Lukács György és a Szabadgondolat bolsevizmus-vitája. In: *A forradalom végtelensége. Lukács György politika- és társadalomelmélete*. Szerk. Böcskei Balázs. Bp., 2017. 65–81.

⁵² A bolsevizmus és a fejmunkások. Dr. Polányi Károly előadása. *Világ* 1918. december 22. 6.

⁵³ A „régii galileisták” defenzívába szorulásának pillanatát örökítette meg Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán annak a Galilei Körbeli vitának a leírásával, amelyen Polányi Károlyt lehurrogták. Lásd Szilágyi: *Emlékeim*, 51.

Kör tagjai tüntetve követelték a pártvezér és társai – köztük a beteg Sugár Tivadar – szabadon engedését, és küldöttséget menesztettek ez ügyben Károlyi Mihályhoz.⁵⁴

Polányi ellenkezett. Az Ady emlékének szentelt 1919. februári gyászünnepély arra is alkalmat adott, hogy a proletárdiktatúra gondolatának elfogadásában vagy elutasításában útelágazáshoz érkező galileisták számára a „hit” fontosságát emelje ki – az 1914 előtti még élesen antiklerikális és történelmi materialista – Polányi: „a társadalom nem az anyagi érdek folytán, hanem annak ellenére emelkedik mind magasabb eszmei fokra [...] az emberi hit, erő és önfeláldozás nem az anyagi érdekek lefelé húzó nehézségi ereje, hanem a vele szembeszegülő szellem szent törvénye szerint vezetnek bennünket felfelé!”⁵⁵

A történet vége azonban Haász Árpád visszaemlékezése szerint a következő lett: „1919. március 21-én Polányi Károly a Körben nagy beszédet mondott, melyben azt bizonygatta, hogy Magyarországon sohasem lehet bolsevik uralom. A mellette álló sógora egyszerre csak megrángatja a kabátját és azt súgja neki: »Karli, hadd abba, kiüött a proletárdiktatúra.«”⁵⁶

A Galilei Kör 1919. március 21-től gyakorlatilag megszűnt létezni, mondhatjuk, hogy feloldódott a kommünben. Ennek okaként a „humán erőforrás” szempontokat jelölhetjük meg: a kommün vezetése által szándékolt radikális elitcsere egyszerűen igényelte a galileisták szerepvállalását, akik otthagynak klubhelyiségüket, hamar népbiztosi és újságok vezető pozícióiban találták magukat.⁵⁷ A galileisták elsősorban a Közoktatásügyi Népbiztosságban kaptak állást, de a kommün alatt igazából nem volt olyan területe az országon politikának, ahol ne találkozhatnánk a Galilei Kör egykori tagjaival – a „régibb galileisták” 1919. márciusi felajánlkozása kiterjedt a könyvtárügytől a járványlaboratórium szervezéséig⁵⁸ –, akik a Tanácsköztársaság által megvalósítani kívánt változtatások jelentős részét az alkoholelles kampánytól a szekularizációig már a századelőtől vitatták a hazai baloldali radikális ellenkultúra műhelyeiben, köztük a Galilei Körben. A proletárdiktatúrában szerepet vállaló galileisták jelentős része 1919 után az elszámoltatás elől külföldre menekült, és az itthon maradottak is belső emigrációba vonultak.

Noha az első világháború és az oroszországi forradalmak hatására radikalizálódó galileisták tevékenysége jelentőségében össze sem vethető a Galilei Kör 1914 előtti „nagy

⁵⁴ Varga F. János: Két dokumentum: a galileisták tiltakozása a kommunista vezetők letartóztatása ellen. 1919. február 26. Az *MTA II. osztályának közleményei* 25 (1976) 325–330.

⁵⁵ Polányi Károly: Szózat a Galilei Kör ifjúságához. In: uő: *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Társadalomfilozófiai írások*. Bp., 1986. 184–185.

⁵⁶ Haász Árpád. A Galilei Kör volt tagjainak csoportos visszaemlékezése. *PIL* 867. f. 1/g–30.

⁵⁷ Lásd ehhez a Galilei Kör *Pesti Napló*ban is közölt felhívását, amelyben a kör vezetősége felszólította az állástalan galileistákat, hogy népbiztosságokon jelentkezzenek. A Galilei Kör. *Pesti Napló* 1919. március 29. 7. Másnap a felhívást megismételték, hangsúlyozva, hogy tagsági igazolványukkal jelentkezzenek a Kör titkáránál. A Galilei-Kör az állástalan diákokhoz. *Pesti Napló* 1919. március 30. 7. Wessely László visszaemlékezése a Galilei Kör klubhelyiségének kommün alatti kiürüléséről: „A Galilei-kör az Anker közből átköltözött a Sörház utcába, egy előkelő klub volt helyiségébe, de most már alig látogatta valaki, a nem kommunisták félre húzódtak, a kommunisták pedig máshol folytatták lázas tevékenységüket.” Lásd Wessely László visszaemlékezése. *PIL*, i. h.

⁵⁸ A Régi Galileisták Szabad Szervezetének felajánlkozása a Forradalmi Kormányzótanácsnak. Budapest Főváros Levéltára VII. 18. d. 1921. 13/0976.

korszakának” munkájával és annak eredményeivel,⁵⁹ a Horthy-rendszerben – és az államszocializmus idején nemkülönben – mégis az 1917 utáni időszak határozta meg a Galilei Körről kialakított képet. Ezért nem árt tudatosítani, hogy jelen áttekintés főszereplői mellett hány olyan galileista volt, aki elvetette a diktatórikus eszközöket, és a Galilei Kör bolsevizálódása idején is hitet tett a demokrácia eszméje mellett.

⁵⁹ A Galilei Kör „nagy” és „kis” korszakának megkülönböztetésének szükségességéről lásd Csunderlik: *Radikálisok*, 11–12., 315–316.